

Att skapa historiska sammanhang: Exemplet Thomas Mores *Utopia*

Magnus Rodell

År 1516 publicerade engelsmannen Thomas More (1478–1535) boken *Utopia*. I historieskrivningen framställs detta ofta som den första gången ordet utopi användes i den västerländska historien. En bit in i kapitlet ”Utopia och Solstaten” i boken *Socialismens idéhistoria* (1984) konstaterar Ronny Ambjörnsson: ”More var en lärd humanist och socialismens idéhistoria var honom inte främmande”.¹ Denna bisats synliggör ett av de sätt på vilka verk-samma forskare kan kontextualisera, alltså skapa ett sammanhang. Jag kommer återvända till denna formulering längre fram.²

Min ambition här är att diskutera hur historiska sammanhang skapas när en välkänd källtext behandlas av olika författare. Jag ger exempel från nio olika översiktstexter om *Utopia*, fem på svenska och fyra på engelska. Texterna på svenska är skrivna av Ronny Amjörnsson, Tore Frängsmyr och Svante Nordin. De engelska texterna har författats av Alison Brown, Lucille Kekewich, Quentin Skinner och Gunnar Sorelius. Texterna publicerades mellan 1978 och 2017. Det som förenar dem är att de har använts

¹ Ronny Ambjörnsson: *Socialismens idéhistoria. En inledning* (Malmö, 1984), 101.

² Under höstterminen 2019 höll jag i ett seminarium på doktorandkursen ”Kontextens mening: Mellan metod och idéhistorisk ämnesidentitet” där relationen mellan Mores text och sammanhagsarbetet i de texter som den här texten behandlar diskuterades. Utan alla goda iakttagelser, precisa kommentarer och metodologiska reflektioner från Julia Falk, Jenny Gustafsson, Kristin Halverson, Adam Kjellgren och David Malm hade inte den här texten blivit möjlig. Stort tack till er!

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Rodell, M. 2022. Att skapa historiska sammanhang: Exemplet Thomas Mores *Utopia*. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 55–70. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.d>. License: CC BY 4.0.

eller fortfarande används i svensk universitetsutbildning, samt att de inte för några mer ingående diskussioner om varför de kontextualiserar som de gör. Trots det får de oartikulerade valen konsekvenser för vilken historia de skriver.

Jag vill först peka på några problem med själva begreppet kontext. Därefter diskuterar jag flera sammanhang som de olika författarna till översiktstexterna om *Utopia* formulerar. De beskriver ibland längre tidslinjer både bakåt och framåt – en *diakron* kontext – och ibland Mores omedelbara samtid – en *synkron* kontext – för att beskriva och förklara *Utopia*. Min övergripande ambition är att visa att sammanhang – på ett eller annat sätt – är en bärande del av historieskrivning, och att sätten som historiker skapar sådana sammanhang bör göras tydliga, både utifrån ett pedagogiskt och ett historievetenskapligt perspektiv.

Om kontextbegreppets svagheter

Inom flera historiska discipliner används kontextbegreppet ofta, och det fångar en central del av att skapa historisk kunskap. Men trots det, menar jag, finns det problem med begreppet. Den främsta faran är att ”kontext” uppfattas som något fixerat. Det får fungera som ett föremål, ett avgränsat, färdigt block som man på olika sätt ”riktar” mot den källtext som analyseras. En besläktad svaghet är att det riskerar upprätta en alltför strikt gräns mellan ”text” och ”kontext”.³ Många forskare vill istället luckra upp den gränsen och därför använda andra ord som ”förhandling” eller ”cirkulation”.⁴ Utan att fördjupa mig i vad de begreppen kan betyda vill jag med exemplet påtala att det ofta blir en felaktig eller förenklad bild om vi beskriver det som att texten är en sak och kontexten en annan. I själva verket är det istället ofta så att de källtexter som finns kvar – och som vi läser – i högsta grad bidragit till att forma den kontext som de är en del av. Det kan

³ För ett exempel på en sådan problematisk gränsdragning se Lennart Olausson: ”Från text till text. Om idéanalys, förklaringar och beskrivningar i idéhistoria”, i Lennart Olausson (red.): *Idéhistoriens egenart* (Stockholm/Stehag, 1994), 16.

⁴ Se till exempel Peter Burke: ”Context in context”, *Common Knowledge*, 8:1 (2002), 168. Se även Karolina Enquist Källgrens kapitel i denna antologi.

rent av vara så att vi faktiskt känner till kontexten eftersom den beskrivs just i källtexten! För att ta ett exempel ur *Utopia* har den tidiga fåraveln och enclosure-rörelsens socioekonomiska konsekvenser decennierna kring 1500 (alltså vad som går att beskriva som en kontext) fått en levande beskrivning just i Thomas Mores verk. Texten blir ”platsen” från vilken de historiska sammanhangen hämtas.

Den problematiska uppdelningen mellan text och kontext har enligt min mening uppstått på grund av åtminstone ett par faktorer. För det första har den uppkommit i discipliner som har sett sig som uttolkare och förvaltare av ”stora texter”. Litteraturvetenskapen är ett exempel, och idéhistoria är ett annat. I båda discipliner intar vissa författarskap fortfarande en central position och de stora namnen riskerar att bli sig själva nog.⁵ På så sätt fortsätter de att betraktas lite för ensidigt som ”text” och inte som en integrerad del av flera kontexter. För det andra signalerar det svenska begreppet ”kontext” något fastslaget och färdigt.

Genomgående i den här antologin beskrivs istället kontextualisering som ett verb, som en aktivitet som ständigt behöver prövas och omprövas. Det är just den typen av förtydligande kring hur vi som läsare och tolkare av det förflutna använder kontextualisering som jag vill ansluta mig till. Jag kommer därför att resonera om *meningsskapande sammanhang* för att synliggöra de aktiva val som alltid är en förutsättning för historieskrivning.

Diakrona perspektiv: utopi som begrepp och startskottet för en genre

Tore Frängsmyr beskriver i två texter Thomas Mores *Utopia* som ett startskott för den typ av tankeexperiment som utopin innebar. Frängsmyr konstaterar att det var More som myntade begreppet ”utopi” och att det var han som fick ge ”namn åt en hel

⁵ För relationen mellan litteraturhistoria och idéhistoria se exempelvis Anders Burman: ”Den stora berättelsen. Didaktiska reflektioner kring grundkursen i idéhistoria” i Anders Burman, Ana Graviz & Johan Rönby (red.): *Tradition och praxis i högre utbildning. 12 ämnesdidaktiska studier* (Södertörns högskola, 2010).

litteraturgenre”.⁶ När det förflutna ska göras hanterbart och möjligt att överblicka utgör ofta ”startskott” eller dramatiska brytpunkter en slags strukturerande strategi.⁷ Reformationen började 1517 när Martin Luther spikade upp sina 95 teser på slottsporten i Wittenberg, medeltiden tog slut när osmanerna under Mehmet II slutligen erövrade Konstantinopel 1453 och utopigenren föddes 1516. Att definiera sådana händelser som startskott eller brytpunkter är ett sätt att formulera ett meningsskapande sammanhang, nämligen företeelsens eller händelsens historia både bakåt och framåt. I och med att Frängsmyr slår fast att More kom att namnge en hel genre, öppnar han, enligt Frängsmyr, indirekt hela denna genre. Det är More som skapar begreppet utopi.

I översiktslitteraturen beskrivs det som att ordet utopi betyder ”ingenstans” och att det idag ofta får betyda det ouppnåeliga ideala samhället. Dessa betydelser är på alla sätt rimliga, och visst behöver historiska översiktsverk arbeta med förenklingar för att göra ett mångförgrenat stoff hanterbart. I fallet med utopibegreppets härstamning tappas dock en central dimension bort. I sin bok *The Concept of Utopia* (1990) resonerar Ruth Levitas kring begreppet utopia och konstaterar att det innehåller en avsiktlig dubbeltydighet. Ordet kommer av de två grekiska orden *eutopia* som betyder den goda platsen och *outopia* som betyder ingen plats eller ingenstans.⁸ Denna moreska ordlek har skapat en dubbeltydighet som följt såväl skrivandet av utopier som uttolkningen av dem genom historien. Då både ordet och genren utopi för Frängsmyr görs betydelsebärande är det lite märkligt att denna

⁶ Tore Frängsmyr: “Förord”, i Thomas More, *Utopia. Landet ingenstans*, översatt och kommenterad av Anders Piltz (Skellefteå, 2001), 7.

⁷ Jfr Magnus Rodell: “Statyn på Paradistorget. Raserandet, medier, materialitet och minne”, i Johan Hegardt & Trond Lundemo (red.): *Historiens hemvist. Minne, medier och materialitet* (Göteborg, 2016), 330–331.

⁸ Ruth Levitas: *The concept of utopia* (Syracuse, N.Y., 1990), 3. Se även Roger L. Emerson: “Utopia”, i Philip P. Wiener (red.): *Dictionary of the history of ideas. Studies of selected pivotal ideas* (New York, 1973), 458–465 och Gregory Claeys & Lyman Tower Sargent: “Introduction”, i Gregory Claeys & Lyman Tower Sargent (red.): *The utopia reader* (New York, 1999), 1–2.

dubbeltydighet, som får klara konsekvenser för hur man förhåller sig till fenomenet, inte lyfts fram.⁹

Frängsmyr konstaterar i sin inledning till den svenska nyutgåvan av *Utopia* (2001) att Mores utopi har ”långtgående likheter” med ”Sovjetunionen eller ännu hellre Kina”. Frängsmyr menar också att om Jesus kan ses som ”den förste kommunisten” så är More helt klart den andra.¹⁰ Att *Utopia* ses som ett startskott och som ett slags ”födelse” av utopigenrens och de radikala samhällsexperimentens fortsatta historia blir också tydligt hos Svante Nordin. I sitt översiktsverk *Filosofins historia* (2017) påtalar Nordin att i *Utopia* råder en ”socialistisk ekonomi”.¹¹ Både Frängsmyr och Nordin gör sig här indirekt till företrädare för ett slags historia berättad från nutiden. Samhällen som snarare hör 1800- och 1900-talen till får indirekt fungera som meningsskapande sammanhang. Denna historia från idag gör att läsaren i det tidiga 2000-talet kan skapa sig en bild av livet på Mores påhittade ö genom mer närliggande historiska sammanhang från 1900-talet. Det upprättas en historisk linje framåt och Mores resonemang förklaras genom politiskt tänkande som tillkommit i avsevärt annorlunda samhällen, flera sekler senare. Detta grepp må ha vissa förtjänster men måste också beskrivas som ahistoriskt.

Diakrona linjer framåt – som upprättas genom talet om socialistisk ekonomi, Kina och Sovjet – formuleras också parallellt med längre historiska linjer bakåt och kopplingar till det samtida 1500-talet. I ett kapitel i Nordins lärobok *Det politiska tänkandets historia* formuleras Mores sammanhang genom andra tänkare. More jämförs med italienaren Niccolò Machiavelli (1469–1527) som också var ”en lärd humanist som gjorde politisk karriär”.¹² Vidare relaterar Nordin Mores text till den grekiske filosofen Platons verk *Staten* och konstaterar att det finns

⁹ För en utförlig diskussion om utopibegreppet se Sylvia Määttä: *Kön och evolution. Charlotte Perkins Gilmans feministiska utopier 1911–1916* (Nora, 1997), 5–15.

¹⁰ Frängsmyr: ”Förord”, 16.

¹¹ Svante Nordin: *Filosofins historia. Det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen* (Lund, 2017), 248. Detta är den fjärde upplagan. Den första publicerades 1995.

¹² Svante Nordin: *Det politiska tänkandets historia* (Lund, 2017), 62. Detta är den fjärde upplagan. Den första publicerades 1999.

både likheter och skillnader mellan denna och *Utopia*. Genom att göra en diakron jämförelse mejslar Nordin fram en rad aspekter som kännetecknande för *Utopia*. More skriver en reseskildring. Det gjorde inte Platon. Mores stat är jämlik, Platons hierarkisk. Egendomsgemenskapen hos Platon gäller bara de styrande filosoferna. Hos More gäller den alla.¹³ Denna diakrona kontrastering bakåt fungerar hos Nordin som ett meningsskapande sammanhang. Efter att ha behandlat Machiavelli och More går Nordin över till filosofen Jean Bodin (1530–1596) och hans *Sex böcker om staten* (1576) och inleder med att konstatera att Bodin förkastade dem båda. Sammantaget följer alltså – i den nordinska historieskrivningen – olika tänkare och deras idéer på varandra och skapar ett slags kedja genom historien där likheter, olikheter och kontinuitet stegvis mejslas ut. De faktiska historiska sammanhang i vilka de olika aktörerna verkade får vi som läsare veta mindre om.

Synkrona sammanhang: renässanshumanism och samtidens historia

Formuleringen av begreppet och genren utopi, liksom diakrona linjer bakåt och framåt, är två sätt på vilka meningsskapande sammanhang kan upprättas. Men det finns också ett annat alternativ för kontextualisering: det synkrona sammanhanget. I *Filosofins historia* inleder Nordin sitt avsnitt om More med att slå fast att han ”blev sin tids främste engelske företrädare för renässanshumanismen”.¹⁴ Därigenom inskräper Nordin att renässanshumanismen är ett av de centrala meningsskapande sammanhangen för *Utopia*, men på de fyra sidor där han presenterar *Utopia* förs inga utförliga resonemang om hur. I Nordins filosofihistoriska översikt blir renässanshumanismen ett sammanhang som trots allt inte blir tydligt eller särskilt viktigt. Han verkar alltså – om än indirekt – betona det diakrona meningssammanhanget.

¹³ Nordin: *Det politiska tänkandets historia*, 62–63. Platons betydelse för More har diskuterats utförligt i litteraturen kring *Utopia*. Se exempelvis Frank E. Manuel & Fritzie P. Manuel: *Utopian thought in the western world* (Oxford, 1979), 118–122.

¹⁴ Nordin: *Filosofins historia*, 247.

I andra texter ser det annorlunda ut. I såväl svensk som internationell historisk forskning har idéers rörelser och geografiska cirkulation undersökts, vilket i viss mån även förmedlas i texterna om *Utopia*. I boken *The Renaissance* (1988) beskriver Alison Brown hur renässansens idéer rörde sig geografiskt. I bokens fjortonde kapitel – ”The Renaissance Outside Italy” – presenteras hur renässansens idéer nådde England. Liksom i Italien, konstaterar Brown, introducerades renässansidéer av ett litet antal ”scholars” för att sen populariseras och spridas av kungligheter och adel. Dessa engelska lärde upprättade kontakter med humanisterna i Italien. Intresset för grekiska och grekisk litteratur gjorde att flera engelsmän, adelsmän och kyrkliga dignitärer vid 1400-talets mitt sökte sig till Italien. Detta resulterade i att humanistiska ämnen introducerades i England.¹⁵

Thomas More själv besökte aldrig Italien, men han studerade för andra engelsmän som varit i Florens och andra viktiga italienska renässansmiljöer. More var även vän med John Colet som studerat för inflytelserika italienska renässanshumanister. Mores hem i Chelsea blev på så sätt, enligt Alison Brown, ett centrum för välutbildade aktörer i England som tagit intryck av renässansens idéer.¹⁶ Här möttes akademiker, politiker och konstnärer för att utbyta idéer. Till skillnad från Nordin och Frängsmyr är diakrona linjer framåt helt frånvarande hos Brown. Genom sin detaljerade belysning av det synkrona sammanhanget synliggör hon istället några av de centrala villkoren för renässansens intellektuella liv. Med sin behandling av enskilda individers geografiska förflyttning visar hon hur cirkulationen av idéer i hög grad berodde på just enskilda individer. De var ofta knuta till olika hov, vilka utgjorde en av renässansens centrala kunskapsmiljöer.

Betydelsen av renässanshumanismen blir än tydligare i Quentin Skinners *The foundations of modern political thought* (1978). Även om detta verk är mer av en forskningsinsats än läroböckerna visar det hur ett meningsskapande sammanhang mer aktivt och tydligt än i de andra exemplen kan formuleras som en utgångspunkt. Skinner menar att Mores originalitet som

¹⁵ Alison Brown: *The Renaissance* (London, 1988), 78–79.

¹⁶ Brown: *The renaissance*, 80.

politisk teoretiker går att förstå om vi placerar honom bland andra av tidens humanister. Även om många forskare sett *Utopia* som ett mer allmänt bidrag till humanismens idéer menar Skinner att verket också är den mest radikala kritiken av humanismen som blivit skriven av en humanist själv.¹⁷ Det låter kanske märkligt, men Skinner förklarar. Mores kritik tar sin utgångspunkt i renässanshumanismens idé att det endast är dygd som kan ligga till grund för det sanna adelskapet. More konstaterar att i hans samtid föreställer sig människor att de är ädla just för att de haft turen att födas in i rätt sammanhang. De ser sig som högre stående helt enkelt tack vare den position och rikedom som de har ärvt.¹⁸ Men det sanna adelskapet, menar More, kan bara bestå i att vara dygdig.¹⁹

Det är alltså en attack på arvsaristokratin, och Skinner menar att Mores kritik främst handlade om att ifrågasätta andra humanisters syn på relationen mellan olika samhällsgrupper.²⁰ Andra humanister hade menat att dygden uttrycktes tydligast hos de styrande klasserna. Mores svar på detta var radikalt – hierarkier skulle kort och gott avskaffas. På ön Bensalem är samhälleliga klasser avskaffade, vilket More ser som det enda sättet att skapa jämlikhet. Det goda samhället kan endast existera om alla typer av social åtskillnad avskaffas. Det är när More besvarar frågan om hur den samtida idén om rang och hierarki skall avskaffas som han enligt Skinner skiljer sig mest radikalt från hans samtida humanister. Det som bidrar till att upprätthålla skillnader är uppenbart: den ojämlika fördelningen av pengar. Det är kärleken till pengar och egendom som är roten till allt ont. Endast genom att avskaffa pengar och egendom blir det möjligt att skapa ett bättre samhälle.²¹ Ett exempel ur *Utopia*: i slutet av bok II konstaterar Raphael Hythlodius, den resenär som besökt Bensalem att:

När jag idag för min inre blick betraktar de samhällen som finns, ett för ett, då framstår de vid Gud inte som någonting annat än en

¹⁷ Quentin Skinner: *The foundations of modern political thought*, vol. 1, (Cambridge, 1978), 255, 256.

¹⁸ Skinner: *The foundations of modern political thought*, 257.

¹⁹ Skinner: *The foundations of modern political thought*, 258.

²⁰ Skinner: *The foundations of modern political thought*, 259.

²¹ Skinner: *The foundations of modern political thought*, 261.

enda sammansvärjning som gör det möjligt för de rika att i samhällets namn slå vakt om sin egna privilegier.²²

Det är genom formuleringar som dessa som Frängsmyr och Nordin relaterar More till 1800- och 1900-talens socialism. Hythlodeus kraftfulla ord påminner onekligen om något socialistiska radikaler skulle kunna ha sagt. Skinner å andra sidan knyter formuleringar som dessa till ett samtida renässanshumanistiskt sammanhang. Han konstaterar att Mores utgångspunkt – missbruk av pengar och privategendom – delades av andra humanister. Det unika med *Utopia* är att More drar ut konsekvenserna på ett sätt som inga av hans samtida gjorde. Om privategendomen är roten till allt ont och målet är att skapa ett bra samhälle, ja då måste privategendomen avskaffas. På så vis formulerar Skinner ett meningsskapande sammanhang som är av en precis och synkron karaktär. Boken talade till samtiden, inte över seklernas gång.

Det är nu hög tid att återvända till det citat från Ambjörnsson som öppnade den här artikeln. I inledningen av kapitlet om ”Utopia och solstaten” i *Socialismens idéhistoria* konstaterar han att en ny typ av intellektuella började träda fram i de mer ekonomiskt utvecklade delarna av Europa under reformationstiden. Hos dessa lärde återfanns å ena sidan en beundran av antiken och den antika litteraturen och å andra sidan en stark kritik av den medeltida skolastikens föreställningsvärld. Humanisterna ägnade sig åt att diskutera samhället, moralen och människan, och de kunde enligt Ambjörnsson föra denna diskussion på ett betydligt friare sätt än medeltidens intellektuella, just för att de inte befann sig i kyrkans tjänst. Inte sällan var dessa intellektuella knutna till olika furstehov. En av de få som helt fritt kunde leva på sin penna var Erasmus av Rotterdam.²³

Ambjörnsson inleder sin behandling av More med att konstatera att han tillhörde det ämbetsmannaskikt ”som mot slutet av medeltiden växte fram runt kungens kansli”.²⁴ Först skisserar alltså Ambjörnsson ett sammanhang som är synkront, som handlar om viktiga förändringar i Thomas Mores samtid. Sedan följer formuleringen om att ”socialismens idéhistoria” inte var More

²² More: *Utopia*, 173.

²³ Ambjörnsson: *Socialismens idéhistoria*, 98–99.

²⁴ Ambjörnsson: *Socialismens idéhistoria*, 100.

”främmande”. Ambjörnsson konstaterar vidare att många av Hythlodæus formuleringar om Utopia och det tidiga 1500-talets England ”skulle ha kunnat stå i Marx *Kapitalet*” och påtalar också att Marx influerades av Mores beskrivning av enlosure-rörelsen.²⁵ På så sätt formulerar Ambjörnsson också ett annat, diakront, sammanhang. Detta är dock det enda stället där han gör det. I efterföljande stycke resonerar han om hur storfamiljen är den viktigaste produktionsenheten i Mores *Utopia* och är på så sätt tillbaka i ett synkront sammanhang. Storfamiljen kan relateras till att familjejordbruk och hantverk var de dominerande produktionsformerna i England i början av 1500-talet.

Ambjörnsson menar vidare att More gör en skillnad mellan naturliga och onaturliga njutningar. Denna skillnad relateras sedan till renässanshumanismens ideal om *l'umo universale*, universalmänniskan vars intellektuella förmågor alltid skulle balanseras mot den kroppsliga förmågan. I den utopiska vardagen kommer detta ideal till uttryck genom att halva dagen skulle ägnas åt kroppsarbete och halva dagen åt andliga övningar. Här gör Ambjörnsson renässanshumanismen till ett meningsskapande sammanhang på ett tydligt sätt och närmar sig därmed Skinners sätt att skapa sammanhang.

I antologin *The renaissance in Europe. A cultural inquiry. The impact of Humanism* (2000) som redigerats av Lucille Kekewich återvänder flera av de meningsskapande sammanhang som jag har diskuterat ovan. Kekewich beskriver hur *Utopia* porträtterar det ideala samhället och att ordet betyder ”ingenstans”. Som tidigare nämnts utelämnas även här utopi-begreppets dubbla betydelse. Ett diakront sammanhang upprättas när Kekewich slår fast att beskrivningen av samhället på Bensalem innehåller de centrala komponenterna för det ideala samhälle som den antika filosofen Aristoteles hade beskrivit. Vidare relateras More till kristendomen, och till andra antika filosofier som platonismen, epikurismen och stoicismen.²⁶

Men liksom hos Ambjörnsson finns hos Kekewich också ett mer precist formulerat samtida sammanhang. Renässansens

²⁵ Ambjörnsson: *Socialismens idéhistoria*, 102.

²⁶ Lucille Kekewich: *The renaissance in Europe. A cultural enquiry. The impact of humanism* (Yale, 2000), 180, 182.

humanister ”enjoyed using the rhetorical play of irony”.²⁷ Detta för att retas med läsarna men också för att dölja sin egen position. Efternamnet på huvudfiguren i *Utopia*, Raphael Hytholdaeus, betyder struntpratare eller dåre och förnamnet tillhör en ärkeängel. Denna ordlekande strategi tillhör den antika retoriken och var väl bekant för humanisterna.²⁸ Sålunda gör Kekewich här renässanshumanismens språkbruk och språkstrategier – något som var specifikt för just denna grupp – till ett meningsskapande sammanhang.

Framgångsberättelser och osynliggjorda sammanhang

I den översiktslitteratur som producerats kring renässansen under 1990-talet utgör Gunnar Sorelius översiktskapitel ”The Renaissance in Europe and Britain 1450–1650” – i antologin *Ideas and identities. British and American culture 1500–1945* (1992) – ett exempel på hur framgångsberättelser formuleras och hur sammanhang osynliggörs. Liksom flera av de tidigare diskuterade författarna kommenterar inte Sorelius valet av meningsskapande sammanhang i sitt kapitel. De blir implicita, men vid en närmare läsning är det möjligt att trots allt se dem.

Flera av kapitelrubrikerna upprättar nämligen en mycket specifik historisk berättelse: ”An era of exploration”, ”The discovery of Plato”, ”The geographical discoveries” och ”The new cosmology”. Med ord som ”utforskande”, ”upptäckter” och ”nydande” framställs implicit ett meningsskapande sammanhang som handlar om en västerländsk framstegs- och framgångsberättelse. I inledningspartierna lyfter Sorelius hur renässansen stod i en tydlig relation till det välstånd som blev möjligt genom ”the newly discovered South American Continent”. Vidare beskrivs renässansen som ”a great period of exploration”.²⁹

Sorelius framställning utgår således från ett ramverk, från en uppfattning om en västerländsk framgångsberättelse. Men

²⁷ Kekewich: *The renaissance in Europe*, 183.

²⁸ Kekewich: *The renaissance in Europe*, 183.

²⁹ Gunnar Sorelius: ”The renaissance in Europe and Britain 1450–1650”, i Rolf Lundén & Michael Srigley (red.): *Ideas and identities. British and American culture 1500–1945* (Lund, 1992), 9–10.

denna går att se på radikalt andra sätt, beroende på vilken typ av historia som berättas. I sin bok *The destruction of memory: Architecture at war* (2006) konstaterar Robert Bevan: ”Åren efter Columbus ankomst 1492 ägde historiens största kulturella och mänskliga folkmord rum”. Av den uppskattade befolkning på 100 miljoner som levde i Nord-, Syd- och Centralamerika dog stora delar de kommande decennierna. Den aztekiska huvudstaden som utgjorde ett av jordklotets största urbana centra på sin tid jämnades med marken.³⁰

Sorelius sätt att framställa renässansen och dess sammanhang – genom ord som ”utforskande” och ”upptäckt” – osynliggör att spanjorernas och portugisernas resor till den nya världen lika mycket handlade om vad vi idag kallar erövring, kolonialism, övergrepp och folkmord. Två olika historier är alltså möjliga att berätta. ”Upptäckt” under denna tid handlar om att européer vandrar på ”okänd” mark, men ett annat sätt att upprätta sammanhang och skriva historia påvisar att dessa platser varit bebodda i sekler och där andra typer av kulturer sedan länge varit etablerade.

Sorelius sätt att skriva historia fortsätter även under rubriken ”The discovery of Plato” när han konstaterar att den antika filosofen Platon hade varit känd under medeltiden, om än fragmentariskt. Det var, menar Sorelius, europeiska renässanshumanister som den i Florens verksamme Marsilio Ficino (1433–1499) som översatte de nyligen ”upptäckta” verken av Platon till latin och gjorde dem tillgängliga för den lärda världen.³¹ Återigen är en annan historia, byggt på ett annat sätt att formulera sammanhang, möjlig att skriva. En sådan skulle kunna ta fasta på det faktum att stora delar av de antika texterna hade förvaltats och förts vidare i den arabiska och den byzantinska (östromerska) världen helt fristående från européerna.

En sådan historia skulle därför handla om hur den europeiska renässansen återupptäckte vad som i andra kulturella sammanhang kontinuerligt hade förvaltats genom seklerna. Det

³⁰ Robert Bevan: *The destruction of memory. Architecture at war* (London, 2006), 20 (min översättning). Se även Stefan Jonsson: *Världens centrum. En essä om globalisering* (Stockholm, 2001), 21–42.

³¹ Sorelius: ”The renaissance in Europe and Britain 1450–1650”, 11.

sammanhang som Sorelius formulerar – den historia han berättar – är alltså centrerat på västeuropas idé- och kulturhistoria. Även om Sorelius påtalar att de italienska stadsstaternas (varav Florens var en) handel med ”öst” bidrog till kontakter med den arabiska och byzantinska värld som hade förvalt det antika grekiska arvet, är det i hans historia ändå idéer i den västeuropeiska renässansen som drev utvecklingen.³²

Det finns ytterligare exempel på hur Sorelius historia i grunden tar avstamp i en övertygelse om en västerländsk utvecklingsgång vars slutpunkt är hans samtid. Han resonerar om de vetenskapliga upptäckter som gjordes under 1500- och 1600-talen, och hävdar att de mest revolutionerande upptäckterna gjordes inom astronomin, men också att denna vetenskap ”förvånansvärt nog” ännu inte separerat sig själv från astrologin.³³ Om vi här stannar vid att den ännu inte genomförda skilsmässan mellan astronomi och astrologi för Sorelius var något förvånansvärt så blir frågan – från vilken position formuleras detta synsätt? Svaret blir Sorelius egna sena 1900-talsposition och dess sätt att se på vad som är vetenskap och inte. Andra historier om 1500- och 1600-talens astronomi har istället visat att – och intresserat sig för hur – det inte var konstigt för astronomer att syssla med astrologi. Uppdelningen mellan astronomi och astrologi var helt enkelt inte uppfunnen än. Från andra historiska utgångspunkter blir alltså en annan syn på vetenskapernas historia möjlig.

Sammanfattning

I all historieskrivning – hos såväl forskare som författare av läroböcker – används kontext som ett sätt att förklara historiska processer och händelser. I denna artikel har jag argumenterat för att begreppet ”kontext” är problematiskt då det implicerar något fastslaget, inramat och färdigt. Istället har jag valt att tala om meningsskapande sammanhang. Detta för att dels synliggöra den aktivitet det innebär att skriva ett historiskt sammanhang och dels påvisa att det alltid är historikern som väljer de sammanhang som får förklara historiska fenomen och skeenden.

³² Sorelius: ”The renaissance in Europe and Britain 1450–1650”, 12.

³³ Sorelius: ”The renaissance in Europe and Britain 1450–1650”, 14.

I den historieskrivning som översiktsverk utgör och som är en förutsättning för grundutbildning i historiska discipliner används olika typer sammanhang, vare sig de är tydliga eller inte. I detta kapitel har den empiriska utgångspunkten varit nio olika översiktstexter kring Thomas Mores *Utopia*. Jag har diskuterat hur de meningsskapande sammanhang som dessa översiktsförfattare skapar – oftare uttalat än uttalat – kan beskrivas på tre olika sätt. För det första formuleras diakrona linjer både framåt och bakåt. Mores *Utopia* beskrivs som den första uttalade utopin. Därigenom tillskrivs texten rollen av ett slags brytpunkt, en början. Genom denna beskrivning ligger det nära till hands för vissa av författarna att dra tidslinjer framåt. More beskrivs som den förste kommunisten och hans utopi liknas vid Kina och Sovjetunionen. Vanligt är också diakrona linjer bakåt där More jämförs med tidigare tänkande. Detta sätt att förklara det förflutna utifrån vad som hände långt innan eller långt senare har sina pedagogiska poänger, men samtidigt också historievetenskapliga brister. Som läsare får vi i en sådan framställning veta mindre om de bredare historiska sammanhang de olika texterna tillkom i.

För det andra formulerar översiktsförfattarna synkrona sammanhang som fokuserar på de historiska förhållanden som rådde i samband med att *Utopia* skrevs. Ett sådant sammanhang var den europeiska renässanshumanismen, en rörelse som var ett villkor för renässansens intellektuella liv och som More mötte genom att vistas i olika kunskapsmiljöer. Författare som Quentin Skinner menar att det först är genom att placera Mores text i humanismens huvudfåra som det blir möjligt att förstå hans originalitet som politisk teoretiker.

För det tredje används ibland en västerländsk framstegsberättelse som grundlades i 1800- och 1900-talets historieskrivning. Den handlade om upptäckter och utforskande av världsdelar, av universum och ett ”bortglömt” tänkande från antiken. I takt med att andra perspektiv – en annan historieskrivning – introducerades under 1900-talets sista decennier blev det svårare att upprätthålla denna typ av historieskrivning. Det betyder däremot inte att den västerländska framstegsberättelsen helt försvunnit. Här har jag exemplifierat med Gunnar Sorelius bok från 1992 där

framgångsberättelsen blir ett oartikulerat men likafullt menings-
skapande sammanhang.

Min förhoppning är att diskussionen av dessa olika sätt att
kontextualisera bidrar till att synliggöra hur sammanhang alltid
opererar när vi skriver historia. Historiskt har vi allt att vinna på
att tydligt och aktivt beskriva hur vi använder oss av olika sam-
manhang för att förstå och bringa ordning i den mångfacettade
polyfoni det förflutna utgör.

Bibliografi

- Ambjörnsson, Ronny: *Socialismens idéhistoria. En inledning*
(Malmö, 1984).
- Bevan, Robert: *The destruction of memory. Architecture at war*
(London, 2006).
- Brown, Alison: *The Renaissance* (London, 1988).
- Burke, Peter: "Context in context", *Common Knowledge*, 8:1 (2002),
152–177.
- Burman, Anders: "Den stora berättelsen. Didaktiska reflektioner
kring grundkursen i idéhistoria", i Anders Burman, Ana Graviz
& Johan Rönby (red.): *Tradition och praxis i högre utbildning.*
12 ämnesdidaktiska studier (Södertörns högskola, 2010).
- Claeys, Gregory & Lyman Tower Sargent: "Introduction", i
Gregory Claeys & Lyman Tower Sargent (red.): *The utopia*
reader (New York, 1999).
- Emerson, Roger L.: "Utopia", i Philip P. Wiener (red.): *Dictionary of*
the history of ideas. Studies of selected pivotal ideas (New York,
1973).
- Frängsmyr, Tore: "Förord", i Thomas More, *Utopia. Landet ingen-*
stans, översatt och kommenterad av Anders Piltz (Skellefteå, 2001).
- Jonsson, Stefan: *Världens centrum. En essä om globalisering*
(Stockholm, 2001).
- Kekewich, Lucille: *The renaissance in Europe. A cultural enquiry.*
The impact of humanism (Yale, 2000).
- Levitas, Ruth: *The concept of utopia* (Syracuse, N.Y., 1990).

- Manuel, Franke E. & Fritizie P. Manuel: *Utopian thought in the western world* (Oxford, 1979).
- Määttä, Sylvia: *Kön och evolution. Charlotte Perkins Gilmans feministiska utopier 1911–1916* (Nora, 1997).
- Nordin, Svante: *Filosofins historia. Det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen* (Lund, 2017).
- Nordin, Svante: *Det politiska tänkandets historia* (Lund, 2017).
- Olausson, Lennart: ”Från text till text. Om idéanalys, förklarings och beskrivningar i idéhistoria”, i Lennart Olausson (red.): *Idéhistoriens egenart* (Stockholm/Stehag, 1994).
- Rodell, Magnus: ”Statyn på Paradistorget. Raserandet, medier, materialitet och minne”, i Johan Hegardt & Trond Lundemo (red.): *Historiens hemvist. Minne, medier och materialitet* (Göteborg, 2016).
- Skinner, Quentin: *The foundations of modern political thought*, vol. 1, (Cambridge, 1978).
- Sorelius, Gunnar: ”The renaissance in Europe and Britain 1450–1650”, i Rolf Lundén & Michael Srigley (red.): *Ideas and identities. British and American culture 1500–1945* (Lund, 1992).